कोष्ठविस्तारमर्धांशस्थूला सा च प्रकीर्त्तिता। एकभूमे रिदं मानमूर्द्ध्वमूर्द्ध्वं समन्ततः। सम्भेद्य भित्तिभिर्वापि पृथक् कोष्ठानि संन्यसेत्। त्रिकोष्ठं पञ्चकोष्ठं वा सप्तकोष्ठं मृदं कृतम्। द्वारार्धमष्टधा भक्तं द्वारस्यांशौ तु मध्यमौ। द्वौ द्वौ शेषौ चतुर्दिक्षु घनपुञ्जपदौ स्मृतम्। तत्रैव कल्पयेत् द्वारं नान्यत्र तु कदाचन। वातायनं पृथक् कोष्ठे कुर्याद्वाहक् सुखावहम्। अन्यत्रेहद्वारविद्धं गृहद्वारं न कारयेत्। हस्तकोष्ठस्तम्भमार्गं पीठकूपैश्च वेधितम्। प्रासादमण्डपद्वारे मार्गवेधो न विद्यते। गृहपीठं चतुर्थांशमुच्छ्रायस्य प्रकल्पयेत्। प्रासादानां मण्डपानां चार्द्धांशं चापरे जगुः। पर वातायनैर्विद्धं नापि वातायनं कृतम्। स्फीता निम्ना कृदिर्न स्यात्तदक् कोष्ठस्य विस्तरः। स्तोच्छ्रायस्यार्द्धमूलैक प्राकारः समभूतकः। तृतीयांशकमूलो वा क्षुल्लस्यार्द्धं प्रविस्तरः। उच्छ्रितस्तु तथा कार्यो दस्युभिर्न विलङ्घ्यते। यामिकैरक्षितो नित्यं नालिकास्त्रैश्च संयुतः। बहुहृद्गुल्मसंयुक्तः सुगवाक्षप्रचालिकः। खट्टीनसङ्घाप्राकारो ह्यसमीपमहीधरः। परिखा तत्र कार्या च खातात् द्विगुणविस्तरा। नातिसमीपमाकारा क्षुगाधसलिला शुभा। युद्धसाधनसम्भारैः सुयुद्धकुशलैर्विना। न श्रेयसे दुर्गवासे राज्ञः स्याद् बन्धनाय वै"।

नृपञ्जय पु० अन्यान् नृपान् जयति जि-खश्। पौरवे नृपभेदे "तस्यात् सुवीरो नृपतिः सुवीरात्तु नृपञ्जयः। नृपञ्जयो बहुरथ इत्येते पौरवाः स्मृताः" हरिवं० २०अ०।

नृपति पु० नॄन् पाति पा-डति ह्रस्वः। १कुबेरे २नृपाले राजनि च शब्दरत्ना० "जातामिषक्तो नृपतिर्निषङ्गात्" रघुः। नृनाथादयोऽपि राजनि। ३क्षत्रिये "नृपतेर्वैश्यैर्द्वयोः" मनुः।

नृपतिवल्लभ पु० ६त०। १वटिकात्मके औषधभेदे "जातीफलं लवङ्गाद्यमेलाटङ्करामठम्। जीरकञ्च यवानी च विश्वाधैस्त्वपलकम्। लौहमभ्रं रसं गन्धं ताम्रं प्रत्येकशः पलम्। मरिचं त्रिपलं दत्त्वा छागीदुग्धेन मेलयेत्। धात्रीरसेन वा पिष्ट्वा वटिकां कुरु यत्नतः। श्रीमद्गणनाथेन विचिन्त्य परिनिर्मितः। सूर्य्यवत्तेजसा चायं रसो नृपतिवल्लभः। अष्टादशवटी खादेत् पवित्रः सूर्य्यदर्शकः। हन्ति मन्दानलं सर्वमामदोषं विलक्षिकाम्। प्लीहगुल्मोदरार्शांसि बलदं पाण्डुहलीमकम्। कृच्छ्रमूत्रं कण्ठगूलञ्च चक्षुःशूलञ्च कामलाम्। शिरःशूलं कटीशूलमानाहशोथशूलकम्। कासश्वासमवातञ्च क्षीपदं शोथमर्बुदम्। गलगण्डं गण्डमालामस्रपित्तञ्च गर्दभीम्। क्रिमिकुष्ठानि दद्रूणि वातरक्तं भगन्दरम्। उपदंशमतीसारं मूत्रस्वर्शःप्रमेहकम्। अश्मरीं मूत्रकृच्छ्रञ्च मूत्राघातमहोदरम्। ज्वरं जीर्णज्वरं कण्डूं तन्द्रालस्यं वमिं भ्रमिम्। हाहविद्रधि हिक्काञ्च जडगद्गदमूकताः। बाधिर्य्यं स्वरभेदञ्च शुक्रदुर्विषमान्। उरस्तम्भं रक्तपित्तं गुदभ्रंशमरुचिं तथा। वर्णनाशानुशोथांश्च दन्तरोगञ्च पीनसम्। स्त्रीक्लैब्यञ्च शीतपित्तञ्च स्थावराणि विषाणि च। वातपित्तकफोत्थांश्च हन्त्यजान् सान्निपातिकान्। सर्वरोगक्षयान् हन्ति भस्मांशुरिव पापहा। बलवर्णकरो ह्येष आयुषो वीर्यवर्द्धनः। परं दाहोत्करः श्रेष्ठः पटुतामन्त्र सिद्धिदः। अरोगी दीर्घजीवी स्यात् रोगी रोगं विमुञ्चति। रसस्यास्य प्रसादेन सुखाङ्गजायते नरः" भैषज्यरत्नावली। २राज्ञां प्रिये त्रि० ३राजपत्न्यां स्त्री नृपवल्लभादयोऽप्यत्र।

नृपत्नी स्त्री नॄणां पतिः पालयित्री "विभाषा ऽपूर्वस्य" पा० नान्नादेशः नान्नत्वात् स्त्रियां ङीप्। नॄणां पालयित्र्यां स्त्रियां "अभि नो देवीरवसा महः शर्मणा नृपत्नीः" ऋ०। २२।। "नृपत्नीः सहवीराणां पालयित्र्यः" भा० अन्दहि लसः स्थाने यस्। नृपद्रुम पु० नृपस्यादनो द्रुमः शा०त०। राजादने आरग्वधे राजनि०। नृपवृक्षादयोऽप्यत्र "स्यादेवाश्वकुरान् धट्टान् पूतीकनृपवृक्षजान्" सुश्रुतः।

नृपप्रिय पु० ६त०। (वेकुर्वाग) १वंशभेदे तस्य दुर्गवेष्टनकारित्वात्तत्प्रियत्वम्। २राजयवाख्ये ३शालिधान्ये ४आम्रे च शब्दच०। ५राजवल्लभे त्रि० ६केतक्यां ७राजवर्चूर्यांश्च स्त्री राजनि०। [राजनि०]

नृपप्रियफला स्त्री नृपप्रियं फलं यस्याः। वार्त्ताक्यां

नृपबदर पु० बदराणां नृपः राजदला० पूर्वनि०। राजबदरे राजनि०।

नृपमन्दिर न० ६त०। राजगृहे सौधे हेमच०।

नृपमाङ्गल्यक न० नृपस्य माङ्गल्यं यस्मात् कप्। माङ्गल्यवृक्षे राजनि०।

नृपमान न० नृपस्य तद्भोजनस्य मानमानेदकं माद्यम्। नृपस्य भोजनपात्रमानेदके माद्यभेदे त्रिका०।